

Esperanto żyje – białostockie wspomnienia

Esperanto vivas – bjalistokaj rememoroj

Białystok jest miastem, w którym urodził się twórca esperanta i to tu, w wielojęzycznej, wielokulturowej przestrzeni zrodziła się idea pomocniczego języka służącego porozumieniu ponad podziałami.

Od wielu lat białostockie esperantystki i esperantyści podążają za ideą Ludwika Łazarza Zamenhofa (1859-1917), kontynuując naukę esperanta, kształtując kulturę esperancką, organizując wydarzenia i akcje, tłumacząc literaturę, wydając książki i goszcząc esperantystów z odległych zakątków oraz podróżując, ponieważ ich domeną jest ciekawość świata i drugiego człowieka.

O początkach ruchu esperanckiego świadczą wpisy w kronikach, historyczne artykuły i publikacje. W maju 1910 roku pojawiają się pierwsze próby założenia organizacji esperantystów w Białymstoku. To wtedy, jak pisała w periodyku *Pola Esperantisto* Maria Chrzanowska, zgromadziło się około 70 zwolenników języka esperanto, a wśród nich przedstawiciele białostockiej inteligencji: inżynierowie, lekarze, prawnicy. Towarzystwo nie zostało jednak oficjalnie zarejestrowane, prawdopodobnie z powodów ówczesnej sytuacji politycznej. Wówczas Białystok był pod rosyjskim zaborem, a car nie sprzyjał ruchowi esperanckiemu. Więcej o działaniach esperanckich wiemy od momentu pojawienia się osoby Jakuba Szapiry (1897-1941). Ta postać zasługuje na szersze wspomnienie. Pierwsze piętnaście lat swojego życia spędził on w grodzie nad rzeką Białą. Mając czternaście lat, w 1911 roku, zdał celująco egzamin z *lingvo internacia*. W komisji egzaminacyjnej był sam mistrz Ludwik Zamenhof. Wkrótce już uczył esperanta swoich gimnazjalnych kolegów. Około 1912/1913 roku rodzina Szapirów wyjechała do Łodzi, by powrócić tu po pięciu latach. Po zakończeniu I wojny światowej Szapiro rzucił się w wir pracy jako dziennikarz, pracował także w białostockiej szkole zawodowej jako nauczyciel, propagował esperanto. Szapiro pisał o esperancie w lokalnych zagranicznych gazetach. Jego artykuły i obszernie komunikaty ukazywały się regularnie w znaczących dla esperantystów pismach europejskich *The Esperanto Monthly*, *Germana Esperantisto* (Niemiecki Esperantysta), *La Revuo* (Przegląd), *Progreso* (Postęp), *Esperantista Voĉo* (Głos Esperancki), a później w najbardziej znanej gazecie *Esperanto Triumfonta* (Esperanto Zwycięży).

Z jego inicjatywy już w 1919 roku, kiedy odzyskaliśmy niepodległość i zaczęto tworzyć struktury samorządowe i odbudowywać miasto, przemianowano ulicę Zieloną (popularnie nazywaną Jatkową/Jateczną) na Zamenhofa. Szapiro był bardzo zaangażowany w ruch esperancki, uczył języka na kursach na różnych poziomach w Białymstoku, Grajewie, w Polsce i poza granicami kraju. Był liderem białostockich esperantystów, inicjował ważne wydarzenia i zjazdy. W 1920 roku miała miejsce

nieudana próba rejestracji *Bjalistoka Societo „Zamenhof”* (Białostockie Towarzystwo „Zamenhof”), ale już w dwa lata później odbyło się zebranie założycielskie Zamenhofa Esperanta Societo en Bialystok (ZES Esperanckie Towarzystwo im. Zamenhofa w Białymstoku), podczas którego Szapiro powiedział m.in. „Białystok powinien zająć przodujące miejsce w ruchu esperanckim, a (...) język ojczysty dla stosunków wewnętrznych, język międzynarodowy dla stosunków międzynarodowych, rozpoczynamy swoją pracę (...)”. Towarzystwo jeszcze w 1922 roku zostało zarejestrowane przez białostockiego wojewodę. W ciągu następnych dwóch lat działalność Towarzystwa osłabła i w 1924 roku białostoccy esperantyści jeszcze raz zorganizowali „uroczyste otwarcie Esperanckiego Towarzystwa im. Zamenhofa w Białymstoku”. Spotkanie to odbyło się w sali posiedzeń Rady Miejskiej przy ul. Warszawskiej 21, [za: *Zaczęło się na Zielonej* Zbigniew Romaniuk, Tomasz Wiśniewski]. Zaskakujący jest adres tego mityngu – otóż dokładnie osiemdziesiąt pięć lat później na wyodrębnionej połowie tej posesji powstanie Centrum im. Ludwika Zamenhofa (ul. Warszawska 19). Pierwszym przewodniczącym ZES wybrano Jakuba Szapiro, który z wielkim zaangażowaniem pełnił tę funkcję nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej. Esperanckie Towarzystwo im. Zamenhofa w Białymstoku w okresie przedwojennym skupiało około 300 członków, co klasyfikowało je jako trzecie skupisko esperantystów w Polsce (po Warszawie i Krakowie). W ramach tej organizacji działały różne sekcje (turystyczna, szachowa, historyczna) i najbardziej znana *Drama Rondo* (Kółko Dramatyczne), która wystawiała w esperancie spektakle teatralne, rewie muzyczne i operetki. Język esperanto stał się również widoczny w mieście, bowiem w niektórych sklepach, m.in. przy ulicy Lipowej w składzie aptecznym Serlina (esperantysty), ukazały się w oknach szyldziki „Oni parolas Esperanton” [za: espero.bialystok.pl/pl/historia Jolanta Szczygieł-Rogowska].

W 1927 roku białostoccy esperantyści uzyskali własną siedzibę dzięki ofiarności właścicielki domu przy ul. Zamenhofa 14, pani Berty Mejłachowej, która – będąc esperantystką – bezpłatnie udostępniła obszerny lokal [*Dziennik Białostocki* nr 108, 1927]. Pod kierunkiem Jakuba Szapiry i przy wsparciu władz miasta białostoccy esperantyści trzykrotnie zorganizowali, uważane w środowisku za udane, *Postkongresoj* (oficjalne spotkania po światowych kongresach esperanckich w: 1927, 1931 i 1937). Zrealizowano niezwykle atrakcyjny program artystyczny. W wydarzeniach tych uczestniczyło po kilkuset esperantystów z całego świata, w Białymstoku gościliśmy m.in. profesora Hazimę Asada z Uniwersytetu w Nagasaki (Japonia), [za: espero.bialystok.pl/pl/historia]. Na naszej wystawie prezentujemy fotografię z uczestnikami esperanckiego spotkania pokongresowego w Białymstoku z 1927 roku (po Światowym Kongresie Esperanto w Gdańsku). Na zdjęciu widoczni są m.in. Feliks Zamenhof, Lidia Zamenhof, Pál Balkányi, Helmi Dresen i Teo Jung. To wówczas, z inicjatywy Szapiry, odbyła się uroczystość odsłonięcia pamiątkowej tablicy na drewnianym domu, w którym urodził się Ludwik Zamenhof. Tablica z

czarnego marmuru autorstwa malarza Kryckiego ofiarowana została przez samorząd miasta Białegostoku (po wojnie nieodnaleziona). Wojewoda Marian Rembowski wygłosił przemówienie dla zebranych gości w języku esperanto. W programie *Postkongreso* znalazły się również wspólny obiad, zwiedzanie miasta, uroczysta akademia, a całość kończyły kolacja i bal w strojach narodowych w parku Zwierzynieckim. Esperanto stawało się coraz popularniejsze, naukę podejmowali zainteresowani białostoczanie, a od września 1928 roku Towarzystwo zaczęło organizować kursy nauki języka esperanto dla nauczycieli białostockich szkół powszechnych. Wiązało się to z projektem wprowadzenia języka esperanto do szkół powszechnych, początkowo jako przedmiotu dodatkowego, a z czasem jako przedmiotu obowiązkowego. W ciągu następnych dwóch lat na kursy języka esperanto uczęszczało już 400 osób, w tym 152 otrzymały świadectwa [za: espero.bialystok.pl/pl/historia].

Szapiro marzył także, aby powstało muzeum Zamenhofa. Gromadził dokumenty i pamiątki przekazywane przez rodzinę Zamenhofów i esperantystów. W końcu 1929 roku Esperanckie Towarzystwo im. Zamenhofa mogło się poszczycić bogato wyposażoną biblioteką zawierającą kilkaset tomów utworów oryginalnych oraz tłumaczeń na język esperanto. Niestety zebrane zbiory uległy zniszczeniu po wkroczeniu wojsk niemieckich do Białegostoku. W 1929 roku Szapiro zorganizował pierwszy Zjazd Esperantystów Województwa Białostockiego, gościł na nim m.in. brat Ludwika – Feliks Zamenhof (1868-1933). Dbając o turystów i promocję miasta, Szapiro dwukrotnie wydał (1923, 1931) *Gvidilo tra Bialystok, la naskurbo de la majstro* (Przewodnik po Białymstoku, mieście narodzin Mistrza) i publikował esperanckie streszczenia w przewodnikach polskojęzycznych.

Kolejnym celem Szapiry było zbudowanie pomnika Ludwika Zamenhofa. Projekt monumentu o wysokości 12 metrów opracował wybitny rzeźbiarz Abraham Ostrzega. Pomnik miał mieć kształt wieży Babel. Kamień węgielny wkopano uroczystie w pobliżu parku w Zwierzyńcu (w okolicach dzisiejszego ronda u zbiegu ul. Świętojańskiej i Podleśnej) w 1931 roku podczas *Internacia Postkongreso Esperantista* po kongresie w Krakowie. W czasie składania tego aktu erekcyjnego, przy udziale wojewody podlaskiego, obecny był brat Ludwika Zamenhofa – Leon (1875-1934). Oba pomysły (pomnik i muzeum) nie doczekały się realizacji, ale do tych idei powrócono – tyle że już po wojnie. Jakub Szapiro wydał zbiór felietonów *Babiladoj de bonhumora Zamenhofano* (Gawędy wesołego esperantysty, 1922, 1924 oraz reprint 2009), tomik poetycki M. L. Kaplana *Akordoj esperantaj* (Esperanckie akordy, 1922), libretto operetki Feliksa Hillera *Ho, tiuj fremduloj!* (O ci cudzoziemcy!, 1923, reprint 2018). Jakub Szapiro był także zdolnym tłumaczem, wygłaszał żarliwe odczyty i prelekcje, a jego mieszkanie przy ul. Lipowej 33 w Białymstoku znane było na całym świecie. To w nim mógł się zatrzymać każdy esperantysta. Tu bywali znamienici goście, m.in. członkowie rodziny Zamenhofów, Edmond Privat – prezes Światowego Związku

Esperantystów, prof. Odo Bujwid – przewodniczący *Pola Esperantista Delegitaro*, Theofille Cart, Teodor Jung, Bronisław Kuhl, poeta – Leo Belmont, węgierski pianista – Imre Ungar. Ostatnim wielkim wydarzeniem przed II wojną światową był *Postkongreso* – Pokongresowy Zjazd Esperantystów w 1937 roku, który miał nie mniej uroczysty charakter jak poprzednie.

Białostoccy esperantyści udzielali się także w ogólnopolskim ruchu esperanckim, a nawet światowym. Jakub Szapiro został powołany na honorowego wiceprezesa II Wszechpolskiego Zjazdu Esperantystów w Krakowie. Był również delegatem wraz z Filipem Kuriańskim, B. Pruszem i J. Dubińskim na XX UEA Światowym Kongresie Esperanto, który odbywał się pod protektoratem króla belgijskiego Alberta I w Antwerpii. Wydarzenie to miało miejsce w 1928 roku i na naszej wystawie prezentujemy fotografię z Belgii z delegacją polskich esperantystów z widocznym Jakubem Szapiro. Szapiro uczestniczył w wielu esperanckich kongresach, był delegatem UEA na całą Polskę. Zginął w 1941 roku, rozstrzelany przez Niemców w lesie Pietrasze. Cechował się wyjątkową pracowitością, miał wiele pomysłów, zjednywał sobie ludzi i skutecznie je realizował. Był niewątpliwie niekwestionowanym promotorem idei esperanta w Białymstoku.

Podczas okupacji działalność esperancka była zabroniona, a esperantyści – prześladowani.

Po II wojnie światowej środowisko esperantystów białostockich było bardzo zdziśiatkowane. Wojnę przeżyło około 10 osób. Traumatyczne doświadczenia i inne sytuacje spowodowały, że z tej niewielkiej grupy część opuściła Białystok. Wśród przedwojennych działaczy esperanckich należy wspomnieć m.in. dra Szymona Datnera – wiceprezesa Towarzystwa, historyka, który uczył w Gimnazjum Hebrajskim w Białymstoku. Przeżył wojnę ukrywając się w lasach wschodniej Polski pod ps. „Tolo”, w 1943 roku pomagał w wywiezieniu kilku osób z białostockiego getta. Po wojnie pracował w Warszawie w Żydowskim Instytucie Historycznym, był ekspertem Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Wyróżniał się również Filip Kurjański – sekretarz Esperanckiego Towarzystwa im. Zamenhofa (*Zamenhofa Esperanto Societo en Bialystok*). Nowa sytuacja polityczna i wrogi stosunek do esperanta władz komunistycznych – szczególnie pod rządami Stalina – spowodował, że działalność przygasła. Z czasem jednak esperanto – *język pokoju* – pozyskiwało nowych sympatyków i działaczy. Szczególnie ważną rolę odegrała rezolucja UNESCO z 1954 roku z Montevideo propagująca upowszechnianie języka międzynarodowego. W ten sposób esperanto i jego uniwersalny charakter stało się jednym z instrumentów stosowanych przez państwa bloku wschodniego w nowej retoryce światowego pokoju. W 1956 roku Polski Związek Esperantystów założył w Białymstoku swój oddział wojewódzki. Pierwszym przewodniczącym oddziału został były uczeń Jakuba Szapiro – Leon Kłodecki, który stał się jednym z najaktywniejszych

powojennych białostockich esperantystów. W 1957 roku podczas obchodów 40. rocznicy śmierci Zamenhofa umieszczono na bloku przy ul. Zamenhofa 26 pierwszą po wojnie tablicę poświęconą twórcy esperanta autorstwa esperantysty Stanisława Wakulińskiego. W tym samym roku ogłoszono konkurs na nowy pomnik poświęcony pamięci Ludwika Zamenhofa. Wybrano koncepcję posągu, postaci o wysokości kilku pięter, autorstwa Stanisława Lisowskiego. Koleję tej nieudanej realizacji opisał Wiesław Wróbel w książce *Nie od razu pomnik zbudowano*. W 1959 roku podczas Światowego Kongresu Esperanta w Warszawie około 500 esperantystów z 47 krajów przybyło do Białegostoku na jednodniową wycieczkę, a przewodniczący Światowego Związku Esperantystów prof. Giorgio Canuto dokonał uroczystego wmurowania kamienia węgielnego pod przyszły pomnik Ludwika Zamenhofa mający stanąć tym razem na skwerze przy ul. I. Malmeda. Profesor powiedział wówczas m.in. „(...) wiele jest miast większych i piękniejszych, ale to miasto, rodzinne miasto Zamenhofa, znane jest na całym świecie (...)”. Wśród ówczesnych gości byli m.in. Andrzej Rajski – prezes Polskiego Związku Esperantystów, znakomity poeta i twórca esperanki z Węgier Julio Baghy (1891-1967). W ten sam sierpniowy dzień odsłonięto tablicę na wznoszonym budynku szkoły podstawowej przy ul. Kościelnej, której nadano imię Ludwika Zamenhofa. Białostocki ruch esperancki, pomimo tak znaczącego wydarzenia i ważnych gości, przechodził różne koleje losu. Organizowano kursy języka, prowadzone m.in. przez Leona Kłodeckiego i Marię Grochowską, którą do dziś wspomina Grażyna Barszczewska-Banel jako esperantystkę o wielkiej charyzmie i zdolności przyciągania młodzieży do ruchu. W *Gazecie Białostockiej* redaktor-esperantysta Wirgiliusz Młyńczyk propagował esperanto w cyklicznych publikacjach. Organizowano akademie poświęcone Zamenhofowi, a aktorzy teatru dramatycznego grali spektakle w esperancie. Jednocześnie dużym utrudnieniem i paralizatorem był ciągły brak własnej siedziby. Skład zarządów oddziału (województwa białostockiego) PTE zmieniał się kilkakrotnie, ale przez cały czas myśli lokowały się wokół niezrealizowanego pomnika. Ogromnym problemem był brak finansów na to wielkie i kosztowne przedsięwzięcie. Władze białostockie w latach 60. XX wieku były powściągliwe i uzależniały rozpoczęcie budowy od zebranych społecznie funduszy. Wprawdzie funkcjonujący przy wojewodzie Komitet Budowy Pomnika apelował na łamach prasy zagranicznej i polskiej o zbiórkę pieniędzy na ten szczytny cel, ale po 1968 roku ponownie pogorszyła się atmosfera upamiętnienia twórcy esperanta, a esperantyści ze świata, wśród których próbowano sprzedawać „cegiełki” na budowę pomnika, pamiętali przedwojenne niezrealizowane próby budowy muzeum i pomnika Zamenhofa. Na terenie Białegostoku nadal nie było muzeum ani formalnej izby pamięci, którą esperanccy turyści mogliby zwiedzać.

Na przełomie siódmej i ósmej dekady XX wieku działalność oddziału skupiła się na współorganizacji wydarzeń i imprez związanych z młodzieżowym ruchem esperanckim – Ogólnopolskich Festiwali Młodzieży Esperanckiej [za: *Nie od razu pomnik zbudowano*, Wiesław Wróbel]. Pierwszy festiwal (1969) odbył się staraniem

Walentyny Fiszer, przewodniczącej Zarządu Głównego Polskiej Młodzieży Esperanckiej, i przy współudziale Wojewódzkiej Rady Narodowej oraz miejscowych organizacji młodzieżowych (ZMP, ZMW i ZHP). Pomimo sukcesów rozwój białostockiego oddziału stale był hamowany przez brak własnego lokalu. Tymczasem mijało dziesięć lat od wkopania kamienia węgielnego, a pomnik w ustalonym kształcie monumentu nie został zrealizowany. W końcu ówczesne „władze miejskie uznały projekt Stanisława Lisowskiego za – mówiąc dosłownie – dziwactwo” [za: *Nie od razu pomnik zbudowano*, Wiesław Wróbel]. Rozpisano nowy konkurs na pomnik, zdecydowano o mniejszej formie i rozmiarach i użyciu tańszych materiałów. Przez moment pojawiła się koncepcja, żeby dzieło wykonał białostocki rzeźbiarz Stanisław Wakuliński. Powstał nawet prototyp popiersia, który należy do zbiorów Muzeum Podlaskiego, a od 2009 roku jest wypożyczony i eksponowany w siedzibie Centrum im. Ludwika Zamenhofa przy ul. Warszawskiej 19. Na początku lat 70. XX. wieku Ministerstwo Kultury i Sztuki wytypowało konkretnego rzeźbiarza do realizacji pomnika.

14 kwietnia 1973 roku odsłonięto odlane w brązie popiersie L. Zamenhofa usytuowane na granitowym cokole autorstwa prof. Jana Kucza. „W ten sposób zwieńczone zostało czterdzieści lat marzeń, pomysłów, starań i działań pokoleń białostockich esperantystów pragnących godnie i trwale uczcić w Białymstoku pamięć o twórcy międzynarodowego języka” [za: *Ludwik Zamenhof. Życie i dzieło, recepcja i reminiscencje, wybór pism i listów*, Walter Żelazny].

W tym czasie miejscowy ruch esperancki otrzymał w końcu własną siedzibę przy ul. Lipowej 14, co umożliwiło bardziej aktywną jego działalność. W 1983 roku na terenie Białegostoku działał m.in. klub esperancki *Biazeta-Aŭroro*, w którym oprócz nauki języka, organizacji spotkań i wieczorków prowadzono turystykę lokalną oraz koła esperanckie na 3 uczelniach: Politechnice Białostockiej, Akademii Medycznej i Filii Uniwersytetu Warszawskiego.

W 100-lecie powstania esperanta – 14 kwietnia 1987 roku – odsłonięto w obecności ponad 150 esperantystów mosiężną tablicę pamiątkową na ścianie dawnego gimnazjum, w którym w latach 1869-1973 uczył się Zamenhof (aktualnie VI Liceum Ogólnokształcące przy ul. Warszawskiej 8 w Białymstoku). Podczas 72. Światowego Kongresu Esperanto w Warszawie w 1987 roku podjęto uchwałę o budowie Światowego Centrum Esperanta w Białymstoku, które miało powstać przy Rynku Siennym. W 1988 roku powołano do życia Fundację im. Ludwika Zamenhofa, której głównym celem miała być budowa Centrum. To wydarzenie dokumentuje kamień-pomnik autorstwa prof. Jerzego Grzegorzczaka z bloku z czerwonego piaskowca z inskrypcją w języku polskim i esperanto dziś usytuowany z tyłu budynku ul. Pięknej 3 w Białymstoku.

W 1988 roku nowo otwartemu Dziecięcemu Szpitalowi Klinicznemu w Białymstoku nadano imię Ludwika Zamenhofa, który, jak wiadomo, był lekarzem okulistą. W taki oto sposób wystawiono Zamenhofowi jedno z największych *ZEO*, czyli *Zamenhof Esperanto Objekto*. W publikacji znajdującej się w zasobach Mediateki CLZ opublikowana jest lista adresowa aktywnych jednostek polskiego ruchu esperanckiego w 1989 roku, w Białymstoku znajdujemy wpisy: Oddział Wojewódzki PZE ul. Lipowa 14, Oddział BTE „*Esperantotur*” ul. Wasilkowska 45 oraz Studenckie Koło Naukowe Esperantystów ZSP przy Filii Uniwersytetu Warszawskiego ul. M. Skłodowskiej-Curie 14/701. Białostoccy esperantyści w towarzystwie przedstawicieli władz i artystów uczestniczyli w światowych kongresach w Rotterdamie (1988) i Brighton (1989). W Rotterdamie aktorzy Białostockiego Teatru Lalek, pod dyktando Krzysztofa Raua, wystawili sztukę *Dekameron* w reżyserii Jana Wilkowskiego. Esperanckiej wymowy aktorów uczyły Grażyna Barszczewska-Banel i Walentyna Fiszer-Dolińska. Podczas obu kongresów zbierano dary na Centrum.

W 1988 roku zorganizowano I Białostockie Dni Esperanta, w 1989 roku odbył się w Białymstoku XXV Polski Kongres Esperancki. Wiosną 1989 roku w Białowieży esperantyści z Polski i ze świata dyskutowali nad kształtem przyszłego Światowego Centrum Esperanta, podejmując współpracę z Międzynarodową Akademią Nauk San Marino. Rozważano m.in. lokalizację tymczasowego Centrum Zamenhofa w pałacu Lubomirskich na Dojlidach lub w starym budynku hotelu Cristal przy ul. I. Malmeda (dziś centrum gastronomiczno-handlowe). W latach 1989-92, na podstawie umowy z Politechniką Białostocką, w Białymstoku funkcjonowała polska filia Międzynarodowej Akademii Nauk San Marino kierowana przez prof. Tyburcjusza Tyblewskiego z Jeleniej Góry (sekretarzem był Jarosław Parzyszek), która zorganizowała 3 sesje edukacyjno-egzaminacyjne w Białymstoku pod patronatem prezydentów Białegostoku i rektorów Politechniki Białostockiej. Zupełnie niezwykłym doświadczeniem był fakt, że w roku szkolnym 1988/89 klasy siódme Szkoły Podstawowej nr 2 w Wasilkowie obligatoryjnie uczyły się esperanta.

W Polsce nastąpiła transformacja ustrojowa, zareagowali także białostoccy esperantyści. W 1990 roku kilkudziesięciu zwolenników języka międzynarodowego podjęło decyzję o reaktywacji Białostockiego Towarzystwa Esperantystów. W ten sposób nawiązano do organizacji działającej w latach 1921-1939. Pierwszym prezesem BTE został Stanisław Dobrowolski. Białostocki ruch esperancki prężnie działał i trwa tak do dzisiaj. To ruch społeczny tworzony przez wiele osób, które zobaczycie na fotografiach prezentowanej wystawy, m.in.: Bronisław Grochowski, Ryszard Perkowski, wymieniona już Melania Gajewska – oprowadzająca grupy po Białymstoku, działała we władzach oddziału PZE, wspierała studentów i przyciągała młodych ludzi do ruchu, Zenon Stawikowski, prof. Hanna Konopka – wieloletnia prezes Zarządu i przewodnicząca Rady Fundacji im. Ludwika Zamenhofa, Grażyna Barszczewska-Banel – aktywistka oddziału wojewódzkiego PZE, później BTE,

wieloletnia nauczycielka esperanta, Krystyna Barszczewska – aktywistka PZE prowadząca naukę esperanta w Wasilkowie, Aleksander Orłowski, Marian Szamreto, Tomasz Pul, Czesław Żadziłko, Leszek Zduniewicz, Andrzej Bocianowski, Grażyna Kraszewska, Jarosław Parzyszek – sekretarz i wieloletni prezes Fundacji (1991-93), działacz BTE, Elżbieta Karczewska – wieloletnia prezes BTE, Nina Pietuchowska – wieloletnia członkini zarządów FZ i BTE, Anna Mocarska – aktywistka OW PZE, BTE, wcześniej aktywistka *Biazeta Aŭroro* i Polskiej Młodzieży Esperanckiej, Andrzej Zejdler – członek władz BTE i FZ, wieloletni nauczyciel esperanta, Walentyna Fiszer-Dolińska – aktywistka PME i OW PZE, Michał Doliński – były przewodniczący OW PZE, społeczny „inspektor nadzoru” remontu budynku przy ul. Pięknej 3, Witold Kornowski – działacz OW PZE, BTE, Jan Perkowski – działacz OW PZE, współzałożyciel BTE, Joanna Filipowicz-Choroszucha, Przemysław Wierzbowski – obecny prezes BTE, który wprowadził esperantystów w świat projektów europejskich. Corocznie kilkanaście osób z Towarzystwa ma szansę uczestniczenia w szkoleniach za granicą i poszerzania swojej wiedzy na różne tematy. Nie sposób wymienić wszystkich.

Wieloletnie starania esperantystów o otrzymanie budynku na działalność statutową zakończyły się sukcesem. Lech Rutkowski – prezydent Białegostoku – przekazał w kwietniu 1992 roku Fundacji im. Ludwika Zamenhofa w wieczyste użytkowanie posesję przy ul. Pięknej 3 w Białymstoku ze zniszczonym (spalonym) judaistycznym domem modlitwy. Następnie prezes FZ Jarosław Parzyszek podpisał umowę ze Spółką Budowlaną Wersal Podlaski m.in. na odbudowę, remont i podział nieruchomości. Prace budowlane zakończono w 1995 roku. Fundacja użytkuje 70 m², w Klubie Esperanckim mieści się także siedziba Białostockiego Towarzystwa Esperantystów. Na eksponowanych tu zdjęciach widzimy budynek przy ul. Pięknej 3, fasadę przed remontem i wewnątrz po odbudowie. W latach 1995-99 mieściło się tu także Centrum Informacji Turystycznej i Kulturalnej im. Ludwika Zamenhofa.

Fotografie zatrzymały w kadrze wydarzenia, sympozja, posiedzenia rady FZ, spotkania BTE, uwieczniły w naszej pamięci gości esperanckich ze świata, którzy odwiedzali Białystok – *Mekkę esperanta*. Byli wśród nich m.in. Lidia, Feliks i Leon Zamenhofowie - najmłodsza córka i bracia Ludwika, dr Ludwik Krzysztof Zaleski-Zamenhof (1925-2019) – wnuk Ludwika Zamenhofa, dr Ulrich Lins (ur. 1943) – niemiecki historyk, esperantysta, autor książki „Niebezpieczny język”, od 2015 honorowy członek *Universala Esperanto-Asocio*, prof. Humphrey Tonkin (ur. 1939) – angielski językoznawca, esperantysta, wieloletni przewodniczący *Universala Esperanto-Asocio*, były prezes FZ, Roman Dobrzyński (ur. 1937) – były prezes PZE, Ewa Siurawska (1939-2017) – pierwsza dyrektor FZ, była sekretarz generalna PZE, Osmo Buller (ur. 1950) – fiński esperantysta, wieloletni dyrektor generalny UEA, Zofia Banet-Fornalowa (1929 -2012) – polska historyk, esperantystka, autorka m.in. *La familio Zamenhof*, *Historio de Esperanto - movado en Bjalistoko*, Andrzej Pettyn (1938-2021) – esperantysta, dziennikarz, autor podręczników esperanta, kierownik

Sekcji Esperanckiej Radia Polonia, Teruo Matsumota – japoński dziennikarz, esperantysta, Jorgos Comte – francuski esperantysta, Lidia Ligęza (ur. 1942) – poetka, tłumaczka, autorka książek w języku esperanto, Tomasz Chmielik (ur. 1957) – tłumacz, wiceprzewodniczący Światowej Akademii Literatury Esperanto, Walter Żelazny (ur. 1950) – socjolog, esperantysta, dr Detlev Blanke (1941-2016) – interlingwistyk, wieloletni działacz esperancki w NRD; prof. Ilona Koutny (ur. 1953) – lingwistka, kierownik studiów esperantologicznych na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Stanisław Mandrak – przewodniczący Polskiego Związku Esperantystów, Aleksander Zdechlik – działacz PZE, Povilas Jegorovas – prezes Litewskiego Związku Esperantystów, dr Renato Corsetti – były prezes UEA, Bernhard Westerhoff – sekretarz Esperanckiej Ligi Bahai, Zofia Banet-Fornalowa (1929-2012) – historyk ruchu esperanckiego, działaczka PZE, Ionel ONET - rumuński esperantysta, poeta i tłumacz, Robert Kamiński – prezes PZE i wielu innych.

W 1996 roku na osiedlu Bacieczki dwie nowe ulice otrzymały nazwy: Esperantystów i Antoniego Grabowskiego zwanego „ojcem poezji esperanckiej”.

Ważną inicjatywą w ruchu esperanckim było zaproponowanie przez Fundację Zamenhofa wyjątkowym postaciom zasłużonym dla dialogu międzykulturowego Medalu Tolerancji. Przedstawiciele Fundacji, miasta Białystok i województwa podlaskiego po raz pierwszy wręczyli go papieżowi Janowi Pawłowi II podczas nabożeństwa ekumenicznego w Drohiczyń w 1999 roku. Kolejni laureaci to prof. Władysław Bartoszewski, Światowa Liga Skautów w Genewie, Jerzy Owsiak – Fundacja WOŚP, Krzysztof Czyżewski – Fundacja „Pogranicze” z Sejn oraz Ursula i Giuseppe Grattapaglia z Ośrodka Wychowawczego „Bona Espero” w Brazylii.

Białostoccy esperantyści są pomysłodawcami i organizatorami wielu działań mających na celu oswoić z esperantem, m.in. konkursy „Esperanto łączy ludzi”, których finały prezentowano w formie wystaw plastyczno-fotograficznych, a od dwunastu lat wydawane są zeszyty literackie z nadesłanymi opowiadaniem, akcje społeczne „Podziel się książką” i inne.

W 2008 roku na ścianie budynku przy ul. Zamenhofa 26, z inicjatywy białostockich esperantystów, powstała wielkoformatowa polichromia przedstawiająca m.in. twórcę esperanto Jakuba Szapirę. Mural został odsłonięty przez prezydenta Białegostoku Tadeusza Truskolaskiego wspólnie z Dyrektorem Generalnym Światowego Związku Esperantystów Osmo Bullerem, Sekretarzem Generalnym Światowego Związku Esperantystów Barbarą Pietrzak oraz Stałym Sekretarzem Kongresowym Clayem Magalhãesem, a także twórcą dzieła Andrzejem Muszyńskim.

Wyjątkowym przedsięwzięciem, które przeszło do historii esperanckiej i polegało na zaangażowaniu wielu osób i pozyskaniu tyluż samo sprzymierzeńców, zwłaszcza

władz miasta, była organizacja 94. Światowego Kongresu Esperantystów 2009 roku. Kongres odbył się w 150. rocznicę urodzin Zamenhofa w Białymstoku. *Spiritus movens* tego przedsięwzięcia była Elżbieta Karczewska – prezes BTE, a przewodniczącym komitetu organizacyjnego był wiceprezydent Białegostoku Aleksander Sosna. Organizację wydarzenia podjęli esperantyści z BTE, FZ oraz liczni wolontariusze. Do Białegostoku przyjechało wówczas 1860 esperantystek i esperantystów z całego świata. Miasto odmieniło się na kilka dni. Program zawierał interesujące wydarzenia, spotkania, wykłady, warsztaty, koncerty i wycieczki. W Supraślu w tym samym czasie odpoczywały dzieci esperantystów biorących udział w tzw. „Dziecięcym Kongresiku”. Z okazji kongresu utworzono wówczas Centrum im. Ludwika Zamenhofa, będące częścią Białostockiego Ośrodka Kultury, z wystawą *Białystok młodego Zamenhofa*. W 2009 roku na elewacji budynku przy ul. Lipowej 31/33 odsłonięto nową tablicę upamiętniającą Jakuba Szapirę wykonaną przez białostockiego rzeźbiarza Jerzego Grygorczuka. Tablica zastąpiła dwie poprzednie, metalowe, o podobnej treści, zainstalowane w tym miejscu od 1991 roku, a które obecnie znajdują się w korytarzu CLZ.

W 2010 roku powstała *Esperanto-Libraro* – jedyny w Polsce samodzielnie działający oddział biblioteki gromadzący i wypożyczający wydawnictwa w języku esperanto. Udostępnia 3 tys. książek i około 200 tytułów czasopism. Większość publikacji jest w esperancie, niektóre są dwujęzyczne, trójjęzyczne, np. książki dla dzieci.

Współcześnie nadal priorytetowe jest propagowanie esperanta i organizacja kursów językowych, czym z powodzeniem zajmuje się BTE, a kursy i konwersacje esperanta odbywają się na kilku poziomach. Na terenie Białegostoku odbywa się szereg dużych, ale i kameralnych wydarzeń, spotkań, m.in. Białostocka Kawiarnia Językowa. Nasze esperantystki i esperantyści stale podróżują po całym świecie, poznając ludzi, a po powrocie dzielą się wrażeniami na cyklicznych spotkaniach w Klubie Esperanckim. Od ponad dwudziestu lat, co roku w połowie grudnia organizowane są z okazji kolejnych rocznic urodzin Ludwika Zamenhofa Białostockie Dni Zamenhofa. Od lat białostoccy esperantyści mają duży udział w propagowaniu na świecie literatury polskiej poprzez jej esperanckie tłumaczenie. Książki i inne wydawnictwa można nabyć na stronie espero.bialystok.pl

Na początku XXI wieku na osiedlu Wygoda wybudowano nowoczesną Szkołę Podstawową nr 51, której nadano im. Ludwika Zamenhofa. W 2017 roku w jej pobliżu, na osiedlu Bagnówka, bezimiennej dotychczas ulicy nadano imię Jakuba Szapiry. W tym samym roku białostoccy esperantyści zorganizowali 36. Polski Kongres Esperanto, którego część wydarzeń odbyła się w siedzibie Centrum im. Ludwika Zamenhofa. W 2018 roku z inicjatywy BOK/CLZ powstał wielkoformatowy mural *Liberecon por la Mondo* (*Wolność dla świata*). Jego autor – Maciej Szubica zamalował – ślepą ścianę bloku mieszkalnego przy ul. W. Broniewskiego 23 dobrze

widoczną od strony alei Solidarności. Od kilku lat białostoccy esperantyści biorą udział w zainicjowanej przez prezydenta Bronisława Komorowskiego akcji promującej czytelnictwo Narodowe Czytanie i przy tej okazji wydawane są w języku esperanto kolejne dzieła literatury polskiej. Niepodważalne zasługi w kwestii tłumaczeń mają: Lidia Ligeża, Tomasz Chmielik, Białostockie Towarzystwo Esperantystów: Elżbieta Karczewska i Przemysław Wierzbowski wraz z Książnicą Podlaską im. Łukasza Górnickiego. Od 2009 roku Białostocki Ośrodek Kultury/Centrum im. Ludwika Zamenhofa prowadzi działalność edukacyjną, w której znaczące miejsce zajmuje promocja patrona i jego dzieła. Proponowany jest szereg warsztatów edukacyjnych, m.in. cieszące się dużą popularnością *Kapelusz z Centrum Zamenhofa* (*Ĉapelo el Centro Zamenhof*). W BOK/CLZ kilkakrotnie przygotowywano wystawy o tematyce esperanckiej.

Wiedząc że działalność esperantystów w Białymstoku sięga 1910 roku, proponujemy dziś obszerną wystawę składającą się z fotografii, za które w tym miejscu osobom udostępniającym bardzo dziękujemy. Skany pozyskanych zdjęć zasilają zasoby Mediateki CLZ, w której już od 2012 roku znajduje się osobna ścieżka tematyczna *Białostoccy esperantyści*.

Celem tegorocznej ekspozycji, zawierającej ponad 200 fotografii, jest pokazanie interesującego życia kultury esperanckiej od możliwie wczesnych czasów do współczesności. Wystawa udowadnia, że esperanto żyło i żyje w Białymstoku – i niech tak będzie jak najdłużej. Niech porywa ono nowych ludzi tak, aby młodzi i już doświadczeni esperantyści cieszyli się wzajemną przyjaźnią. *Vivu ESPERANTO!*

Tekst: Katarzyna Lewończuk-Barańczuk

Konsultacja: Nina Pietuchowska, Grażyna Barszczewska-Banel, Elżbieta Karczewska, Jarosław Parzyszek